

‘ABDULLĀH-İ ANŞARİ’İNİN
KANZ AS-SĀLİKİN veya ZĀD AL-‘ĀRİFİN’İ

TAHSİN YAZICI

Burada metni sunulan *Kanz as-sālikin*, V./XI. asır İnan edebiyatının yetiřtirdiđi en bŸyŸk ilim, san’at ve tasavvuf erbabından Herat’lı ‘Abdallāh-i Anřari’nin (396-481/1006-1089)¹ henŸz ilmî bir neřri yapılmıyan ve řaheser sayılabilecek olan eserlerinden biridir. Eser, Anřari’nin bilhassa devrinde moda olmađa bařlıyan mŸseccâ bir nesir ŸslŸbu ile kaleme alınmıř olup, mevzularının seřiliřinden bařlıyarak, kelimelerin, teřbihlerin seřiliřine ve nihayet mŸellifinin damgasını tařıyan ŸslŸbuna kadar geniř bir muhayyile, zekâ ve hassasiyetin mahsulŸdŸr. Filhakika, řok defa benzerlerinde gŸrŸldŸđŸ gibi insana bıkkınlık veren seci’ san’atı, Anřari’nin bu ve buna benzer eserlerinde en mŸkemmel řeklini almıř ve řekille mânâ insanı hayran bırakacak bir tarzda biribiriyle kaynařmıřtır. Burada řekil lehine fikirden fedakârlık edilmediđi gibi mânâ iřin de řekil zorlanmamıřtır. Bu bakımdan, vezinden gayrı řiir san’atının bŸtŸn hususiyetlerini tařıyan bu eser, cidden her zaman iřin farsça san’atkârane nesrin en bŸyŸk řaheserlerinden biri sayılmađa deđer. Anřari’nin, enginlere yelken ačan muhayyilesi sâyesinde akıl ve ařk, gece ve gŸndŸz gibi en mŸcerred mefhumlar bile canlı bir hale gelmiř veya bunun aksine en mŸřahas mefhumlar mŸcerred bir řekle bŸrŸnmŸřtŸr. Fakat hemen řunu da ilâve etmek lâzımdır ki, bu kadar gŸzelliđine rađmen, eserin muhtelif nushaları arasındaki bŸyŸk farklılara bakarak, burada sunulan metnin bařtan sona kadar Anřari’nin kaleminden ııkıtıđını ve ııkımıř olsa bile hali hazır tertibinin ona ait olduđunu iddia etmek biraz gŸçtŸr. Filhakika onun diđer mŸseccaatı gibi bu eseri de muhtelif nusha-

¹ ‘Abdallāh-i Anřari’nin tercŸme-i hali, eserleri, fikir ve tesirleri hakkında geniř mâlŸmat, neřredeđimiz monografide bulunacaktır. řimdilik bk. *İA*, c. IV, s. 277 b; c. V, s. 443 b v. d.; S. de Laugier de Beaurecueil, *La place du prochain dans la vie spirituelle d’aprŸs Abdallah Ansari* (Institut Dominicain d’Etudes Orientales du Caire, *Mélanges* 2, s. 5-7 not 1).

larında, başta ismi olmak üzere gerek muhteva, gerek tertib bakımından tamamiyle olmasa bile oldukça farklı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Burada, bu hususta hatıra gelebilecek ihtimallerin daha iyi anlaşılması için, ilk önce sunulan metnin tesisi için faydalanılan nushalardan bahsedilecektir. Şunu da ilâve etmek lâzımdır ki, Anşarî'nin bir kaç eseri müstesna², maalesef diğer bir çokları gibi *Kanz as-sâlikîn*'in de müellifinin devrinde veya hiç olmazsa ona yakın bir zamanda istinsah edilmiş nushaları bize kadar gelmemiştir. Halen elimizde bulunan ve nisbeten eski sayılan nushaların istinsah tarihleri ise, IX./XIV. asırdan daha önceye gitmemektedir.

Metnin tesisinde faydalanılan nushalar şunlardır:

Ms, Mz = Murad Molla (Çarşamba'da) 1796. 21 × 13 (12. 7 × 7. 3) cm. miklaphı, şemseli, zincirekli kahverengi meşin cild. 391 varaktır. Her sahife de 17 satır vardır. Güzel bir talikle yazılmış olup cedveller mavi mürekkebe ve yıldızla çizilmiştir. Aynı şekilde söz başları ve başlıklar yıldızla yazılmıştır. Muhammed b. Şihâbaddîn al-'Attâr tarafından 852 h (vrk. 160 b), 853 h (vrk. 283 b. 386 b), 855 h (vrk. 325 a, 375 b) tarihlerinde istinsah edilmiştir. 3/4' ü Anşarî'nin eserlerine tahsis edilen bu mecmuada *Kanz as-sâlikîn* (= **Ms**) 287 b—325 a ve aşağı yukarı aynı muhteva ile *Zâd al-'arîfîn* (= **Mz**) ise, 271 b—283 b'yi işgal etmektedir. Anşarî'nin bilinen ve bilinmeyen diğer eserlerini de ihtiva eden bu mecmuanın ehemmiyetine binaen muhtevasını veriyoruz:

I. *Risâla-i mufasssala bar fuşûl-i çihl u dü dar tasawwuf*. Var. 1b-160b.

Baş :

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ كَعْبَهُ دَلُّ رَا اَز بَتَانِ هُوَا خَالِي نَا كَرْدِه اَنْرَا قِبْلَه
ساخت لاجرم افتاد چنانك بر نخاست³ . . . .

² Meselâ *Manâzil as-sa'irîn* gibi.

³ Bölümleri :

1. [علم و عمل] ، 2. در حب دنياء و طول امل و صفات مسلمانى ، 3. در روق بايتيان و بهائم ، 4. در حقوق همسايه ، 5. در صدقه ، 6. در محبت ، 7. در استبرا ، 8. در ظن و حسد ، 9. در بر ، 10. در مذمت اثناء دسا ، 11. در حرص در مال ، 12. در دوست داشتن مال غير ، 13. در غناء نفس ، 14. درجات رجال ، 15. در حق عيال و نفس ، 16. در غيرت ، 17. در اجازت بجايت ، 18. در برکت بر طعام ، 19. در دعوت بقدر توان ، 20. در همنشين نيک و بد ، 21. در تحریم هرچه مست کننده است ، 22. در ثواب حزن مؤمن ، 23. در طب ، 24. در حياء السودا و مرض ، 25. در دعاء در خواب شدن ، 62. در تحرير ،

Son :

. . . . نشان این طائفه حفظ خالقانست اگر این بدائی ازین قوم ترا

تمامست

Ferağ kaydı :

27. در روزه و بر الوالدین ، 28. در رحم ، 29. در رفق با اطفال ، 30. در غضب ، 31. در آسان کردن کارها ، 32. در محبت قوم ، 33. در ادب ، 34. در حق مسلمانان ، 35. در سلام کردن ، 36. در استغفار ، 37. در دعا ، 38. در اجابت ، 39. در ذکر ، 40. در بیان تسبیح ، 41. در بنییه ، 42. در وعظ .

Aşağı yukarı mecmuanın 1/3, den fazlasını işgal eden Anşarî'nin bu eserinde mes'elelerin tasavvufî izahları yapılırken önce Kur'an ve hadisten faydalanıldıktan sonra, bunların her biri için de bir velinin tercüme-i halî misal olarak getirilmiştir. Bu arada tercüme-i hallerinden bahsedilen veliler şunlardır:

Abū Ishāq İbrahîm b. Adham (vrk. 2 a), 'Abdallāh b. Tāhir al-Ahārî (vrk. 9 a) Abu'l-Hasan (Husayn) al-Bunān (vrk. 10), Abū Ishāq İbrahîm Qirmisîni (vrk. 15 a), Abū Bakr Husayn b. 'Alî b. Dānyār (Yezdānyār) (vrk. 20 a), Abū Sa'îd al-A'rābî (23 b), Abū 'Amr Muḥammad b. İbrahîm al-Zaccāc (26 a), Fudayl 'Iyād b. Mas'ūd b. Bişr al-Tamimî, Tumma 'l-Yarbū'î (31 b), Abū Maḥfūz Ma'rūf b. Firūz al-Karxî (36 b), Abu'l-Hasan Sarriyy b. al-Muḡallas as-Saqaṭî (40 b), Abū Naşr Bişr b. Hārîṭ b. Abdarraḥmān b. Hilāl b. Māhān b. Abdallah al-ma'rūf bi'l-Hāfî (45'a), Abū 'Abdallah b. al-Hārîṭ b. Asad al-Muḥāsibî (48 a), Abū Ishāq İbrahîm b. Dāvūd al-Qaşşār al-Raqqî (58 a), Mimşād-i Dīnawarî (60 a), Xayr al-Nassāc (63 b), Abū Hāmza Xorāsānî (68 a), Abū Bakr Dulaf B. Cahdar al-Şiblî (71 b), Abū Muḥammad 'Abdallāh b. Muḥammad al-Murta'îş (75 a), Abū 'Alî Ahmad b. Muḥammad al-Rūdbārî (79a), Abū Muḥammad 'Abdallāh b. Manāzil (83 b), Abū 'Alî Muḥammad b. Abdalwahrāb aṭ-Taqaṭî (87 b), Abu'l-Xayr al-Aqṭa' (92 a), Abū Bakr Muḥammad b. 'Alî al-Kattānî (96 b), Abū Ishāq Ya'qūb b. Muḥammad al-Nahracūrî (100 a), Abu'l-Hasan 'Alî b. Ahmad al-Muzanî (var. Muzayyan) (103 a), Abū 'Alî al-Husayn b. Muḥammad al-Kātib (107), Muzaffar al-Qirmisîni (112 a), Abu'l-'Abbās al-Sayyārî (115 b), Abu Bakr Muḥammad b. Dāvūd al-Dīnawarî al-ma'rūf bi'd-Duqqî (119 a), Abū 'Abdallāh b. Muḥammad b. 'Abdarraḥmān aş-Şarānî al-Rāzî (123)a, Abū 'Amr Ismā'îl b. Nucayd (Buccayid) (127 a), Abu'l-Ḥusayn 'Alî b. Sahl al-Būşancî (131 b), Abū 'Abdallāh Muḥammad b. Xafîf aş-Şirāzî (134 b), Abu'l-Ḥusayn Būdār al-Husayn aş Şirāzî (138 a), Abū Bakr al-Timistānî (143 b), Abu'l-'Abbās Ahmad b. Muḥammad al-Dīnawarî (147 a), Abū 'Otmān Sa'îd b. Salām al-Mağribî (149 b), Abu'l-Qāsim İbrahîm b. Muḥammad b. Mahmūd an-Naşrābādî (153 b), Abu'l-Hasan 'Alî b. İbrahîm al-Huşrî (155 b), Abū 'Abdallāh Ahmad b. 'Ata' al-Rūdbārî (159 a).

Eserde dolayısıyla tercüme-i hallerinden bahsedilen mutasavvıflara dair verilen bu listenin tertibinden de anlaşılacağı üzere, bu kitabın, Anşarî'nin Sulamî'nin

قد تمّ تنميقة بعون الله وحسن توفيقه . . . على يد الفقير الى الله الغفار
محمد بن شهاب الدين العطار . . . في اوائل صفر سنة ٨٥٢ تذكرة للصالح
الصلح . . .

2. *Şad Maydān*⁴. Var. 161 b-193 b.

Baş:

الحمد لله الذى رى آياته اولياءه فيعرفونها وصلوته على سيد البشر محمد المصطفى
والله ذكر تراجم مجالس عقيدت في قوله عز وجل قل ان كنتم تحبون الله ...

Son:

منازل دوستى هزار است و مقام صد است و ميدان ده است وادى يكي است
از آگاهى تا اشنائى صد هزار فرسنگك بيش آنست از ديك دانه براست ،
هر دانه صد رنگك و هر دانه جز بهانه هريك ازيك ديگر نيكوتر وزهم ريخته

3. *Risāla fi 'l-ma'ārif (Maḥabbat-nāma)*⁵. Var.

Baş:

الحمد لله رب العالمين والصلوة ... بدانك آنچه عبارتست و اشارتست ..

Son:

. . . اى قره العينِ دوستان طرفة العين مرا از من فاستان

Tabaqāt aṣ-ṣufiyye adlı eserine istinaden takrir edilmek suretiyle vücuda gelen *Tabaqāt aṣ-ṣufiyya* adlı eseri ile bazı kısımlardaki umumî mâlûmat hariç bir ilgisi yoktur (Krş. İvanow, concise descriptive catalogue of the pers. manuscrite Calcutta, 1924, s. 80 v. dd). Bu eserde *Tabaqāt aṣ-ṣufiyye*'deki şifahi üslub yerine daha çok yazı üslubu hâkimdir. Anşâri'nin şimdiye kadar bilinmiyen bu eserden başka yine aynı şekilde *Firdaws al-'arifîn* adlı diğer bir eserinin daha bulunduğu müstensihin bir kaydından anlaşılmaktadır (4 b).

⁴ Diğer nushaları için bk. H. Ritter, *Philologica VII* (Der Islam, 1935, c. XXII, s. 96-97); Blochet, *Catalogue des manuscrits persans de la Bibliothèque Nationale, suppl., fonds pers.* 481. Eser bu iki nushaya istinaden S. de Laugier de Beaurecueil tarafından *Le Livre des Cent Terrains* adıyla *Mélanges Islamologiques de l'I. F. A. O.* (c. II, s. 1-90)'da Kahirede (1954) basılmıştır. (bk. Institut Dominicain d'Etudes Orientales du Caire, *Mélanges 2*, Dar-al-Maarif, s. 8-9).

⁵ Krş. H. Ritter, *ayni makale*, s. 100.

4. *Dar suxan-i hikmat u nasihat u munacat*. Varak. 207 a-215 a.

Baş:

هو هذا الذى سه اشارت كرد بخود هو نشان دادنت هذا انس پيوستن
الذى شاخ ونخم مهر رسنن است . . .

Son:

. . . دل اردیاء دون برکنده شود بنیاز که جای نازیبانست، عید عاشقان
روی دوست دیدنست

5. İsmi kaydedilmeyen ve aşağıda gösterilen bahisleri ihtiva eden tasavvufî mahiyette bir risale. Var 215 b-234 b.

Baş:

الهمی این درویش ازان است که اگر بانگ کند گویند زراق است . . .

Son:

. . . الهمی اگر در تومی نگرم می نازم واگر بخود می نگرم بی نیازم
واگر بانفس می نگرم می گدازم

Bölmeleri:

چگونگی خلق ، تواضع حقیق ، امید ، امید و فنا در توحید ، نشان یکتا
بودن ، ترك هوا ، زاهد مزدور و عارف و صوفی ، درویشان ، تصوف ، نشان
مرشد ، حیرت ، حسنی ، تفاوت مقام ، ذکر وجد ، شناسان زبان ، گویندگان ،
علماء ، توحید ، عشق ، محبت ، برآوردن کمال حال عیالان ، علم و ورع ،
دوستی ، غیاث المرید ، صورت بی معنی .

6. *Min munacatih wa fawa'idih*. Var. 234 b—239 b.

Baş:

الهمی طلب دادی طرب ده کشش دادی کشایش ده راه نمودی سلوک
میسر کردان . . .

Son:

... داد طاعت ناداده دعوی کرامت میکنند که طاعت گناه است
و حرمت کوه، گناه را چه بقا بود در برابری کوه

7. *Min kalāmih.* Var. 240 a—b.

Baş:

... سبحان الله جهان بود پر چیز و برکس وان همه نیست شد ...

Son:

... درماندم در تو ندانم که چون کنی

8. *Min kalimātih.* Var. 240 b—245 a.

Baş:

... اول چیزها با خداست عز و جل و باز گشت همه با اوست ...

Son:

... ندانم که چه باید خواست داننده بودی هر آنچه بهتر آن ده

9. *Maqālāt fi'l-maw'iza li-Nizām al-Mulk at-Tūsī*⁶. Var. 245 b—270b.

Baş:

[در رعایت] دل کوش و عیب پوش و عذر نیوش ...

Son:

... خواسته خلق را بر خود شوم دار

Başı, diğer *Naşiha-i Nizām al-Mulk* nüshaları ile aynı olmakla beraber birkaç satır sonra tamamıyla farklı bir mahiyet almakta ve mevzuları işaret edilmeyen bölümlere ayrılmaktadır. Ayrıca eserin diğer nüshalarında mevcut fikirlerin bir çoğu bu bölümler içerisine serpiştirilmiş bir vaziyettedir. Bu bakımdan bu nüshanın, eserin farklı bir *rédactionu* olduğu anlaşılıyor.

10. *Zād al-'arīfīn*⁷. var. 271 b — 283 b.

⁶ Bk. H. Ritter, *ayni makale*, s. 96. Bu eser de Rus müsteşriklerinden E. Bert-hels tarafından *Bulletin de l'Académie des Sciences de l'URSS*, VI. Serie, cild XX (1926) s. 1139-1150 de neşredilmiştir.

⁷ Diğer nüshaları için bk. *ayni eser*, s. 98-99.

Bölümleri:

1. *Dar bayān-i 'aql u 'iṣq*, var. 272 b-274 b.
2. *Dar munāzara-i ṣab u rüz*, var. 274 b-279 b.
3. *Dar bayān-i darwiṣān-i haqīqī u macāzī*, var. 279 b-281 a.
4. *Dar 'ināyat subhān bā-insān*, var. 281 a-b.
5. *Dar ğurūr-i cawānī*, var. 281 b-283 b.
11. *Qalandar-nāma*⁸. var. 284-286 b.

سپاس و سنایش مران خداوندی را که آفرینندهٔ خلقِ زمین و زمانست

Son:

ورغنا جوئی زمردم پیرانصاری تو رو
قانع و راضی زحق بر قسمتِ هر روزه باش

12. *Kanz al-sālikīn*⁹. var. 287 b-325 a.

Bölümleri:

1. *Dar bayān-i darwiṣān-i haqīqī u macāzī* var. 288 a-290 b.
2. *Dar munāzara-i ṣab u rüz*, var. 290 b-298 a.
3. *Dar ṣifat-i 'aql u 'iṣq*, var. 298 a-300 a.
4. *Dar bayān-i bahār*, var. 300 a-308 b.
5. *Bāb [Dar 'ināyat-i Rahmān bā-insān]*, var. 308 b-315 b.
6. *Dar fadīlat-i ṣab*, var. 315 b-325 a.

Bu mecmuada Anşarî'ye aidiyetinden şüphe edilmeyen bu on iki eserden sonra küçük birer risale mahiyetini taşıyan ve muhtelif evliyâ tercüme-i hal kitaplarından ihtisar edilmek veya aynen alınmak suretiyle meydana getirilmiş olan şu dört velinin tercüme-i hali gelmektedir:

1. *Bāyazīd-i Bistāmī*, var. 327 b-336 b.

Baş:

آن کعبهٔ عالم و قبهٔ بنی آدم ، آن عالمِ عامل و آن عارفِ کامل ،
آن شمعِ سابقان و آن صبحِ صادقِ صادقان ... آن غواصِ دریای سسطامی شیخ
ابو بزید طیفور بن عیسیٰ البسطامی ...

⁸ Krş. *Aynı eser*, s. 99.

⁹ Aynı yer.

Son:

گفت ازین دیه دزدان بوی مردی شنوم گفتند نشان باید گفت بعد
ازمن بصد سال ازین دیه مردی پیدا شود نامش علی و کنیت ابوالحسن وی
سه کار کنند که ما نکردیم ، یکی آنک ریخ عیال کشد دیگر آنک کسب کند
سیم آنک نشیند و خدمت کند¹⁰ رحمه الله تعالی

2. Abu 'l-Ḥasan al-Xaraqānī, var. 343 b-359 b.

Baş:

وهو الشيخ الاجل السيد السند السعيد الشهيد العابد الزاهد العالم العامل . . .
الامام الرباني والعابد الرحمانى ابو الحسن على بن احمد بن جعفر بن سلمان الخرقاني . . .

Son:

... و ندیدم مثل وی در وقعی خوش و ولی فارغ و بکاو نوحه سلام الله علیه

3. Abū Sa'īd b. Abi 'l-Xayr, var. 360 b-375 b.

Baş:

سلطان الطريقة وبرهان الحقيقة و قدوت العارفين . . . یعنی حضرت با
رفعت شیخ ابوسعید فضل الله بن ابی الخیر المیهنی . . . فرمود که بدان وقت که
در کودکی قران می آموختم پدرم بابو نواخیر عطار مرا بنواز آدینه می برد...

Son:

... و آنچه ناکزیر دین و دنیا و آخرت ماست و از خدمت و دوستی او حضرت
اوست ارزانی دارد بحق محمد و آله و صحبه اجمعین

4. Şayx al-İslām Aḥmad-i Cam¹¹, var. 376 b-391 b.

Baş:

خواجه فقیه عالم سدیدالدین محمد بن موسی بن یعقوب الغزنوی . . . گفت
چون نیت حجاز کردم و با من از باران و شادگردان و برادران بودند از غزنی
بقصبه بوزجان رسیدیم . . .

¹⁰ Krş. 'Attār, *Tadhkirat al-awliyā*, nşr. R. A. Nicholson, London-Leide 1907, c. II, s. 201.

¹¹ Sadīd ad-dīn Muhammad b. Mūsā b. Ya'qūb al-Gaznawī, *Manāqib-i Aḥmad-i Cam*, Süleymaniye ktp. (Nafiz Paşa) nr.399 vrk. 38 b. Yukarıdaki bölüm aynen bu eserden alınmıştır.

Son:

... دست بداشتن از هرچه بسرمی شود و مصطفی صلعم گفته است البرّ شیء
مبین ووجه طلق و کلام لین فرمود که نیکی آسانست وروی گشادن و سخن نرم
و بالله العون والعصمة والتوفیق

Ş = Şehid Ali (Süleymaniye) 1383 Anşārī’nin birçok risalelerini ihtiva eden ve 904 Zi’l-qa’da’sinde istinsah edilen bu mecmua¹² içerisinde *Kanz al-sālikīn* vrk. 60 b-95 b’yi işgal etmektedir.

Ü = Üniversite Kütüphanesi FY 1096. 17 × 12 (11. 5 × 6. 7) cm. şemseli, miklepli tamir görmüş koyu kahve rengi meşin cild. 56 varaktan ibaret olan bir mecmua içerisinde *Kanz as-sālikīn* metni 1 b-37 b yi işgal etmektedir. Yazı okunaklı güzel bir talik olup söz başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Her sahifede 11 str. vardır. İstinsah tarihi bulunmamakla beraber yazı ve kağıdından en çok X./XVI. asırda yazıldığı tahmin edilebilir. Bu mecmuada *Kanz al-sālikīn*’den sonra 3 sahifelik bir fevaid kısmı ile farsça tercüme ile birlikte müellifi meçhul arapça bir kaside gelmektedir (vrk. 39 b-55 a).

Baş:

کیمیا يصلح لکم اعمالکم : بصلاح آرد شمارا کارهای ایشان را
کیف یأتی النظم لی والقافیة بعد ما ضاعت اصول العافیة
چون بیامد شعر مراوقافیة بعد از آنکه ضایع شد اصلهای عافیت

Son:

آنگاه که خواند کبوتر در شاخ بیشه بانگ می کرد در حالت گریستن

E = Ali Emirî (Millet Kütüphanesi) Farsî 986, aynı şekilde bir mecmua içerisinde bulunan *Kanz al-sālikīn*’in bu nüshası vrk. 1-15 b işgal etmekte olup Rebi’ül-evvel 988 h’de istinsah edilmiştir¹³.

Sunulan metnin nâşiri tarafından ilk önce *Kanz as-sālikīn*’in aşağı yukarı İstanbul’da bulunan mâlûm bütün nüshaları gözden geçirildikten ve kısmen karşılaştırıldıktan sonra, bunlardan ancak Şehid Ali Paşa nüshası ile Ali Emirî nüshasının böyle bir teşebbüse

¹² Tavsifi için bk. H. Ritter, *ayni, eser*, s. 98.

¹³ Tavsifi için bk. H. Ritter, *ayni makale*, s. 98.

imkân vereceği görülmüştü. Fakat çok geçmeden nâşir tarafından Üniversite kütüphanesinde bulunan üçüncü bir nüsha, işin bir derece daha sağlam bir şekilde yapılmasına imkân verdi. Ancak bu üç nüshaya istinaden eserin metni tamamıyla hazırlandığı bir sırada, yine nâşir tarafından Murad Molla'da bulunan ve mevcut nüshalara nazaran 50-55 yıl gibi bir kıdem taşıyan dördüncü bir nüsha, hazırlanan metnin yeniden gözden geçirilmesine sebep oldu. Filhakika bu nüsha işi fevkalâde güçleştirmekle beraber, diğer nüshalardaki metni tashih bakımından bir tarafa bırakılamıyacak kadar mühimdi. Bu nushanın hususiyetlerinden biri de, yukarıdaki tavsiften de anlaşılacağı üzere, *Kanz as-sâlikîn*'in biri kendi, diğeri de *Zâd al-'arifîn* adıyla muhteva bakımından aşağı yukarı birbirinin aynı olan iki redactiyonunun mevcut olduğunu ve *Kanz as-sâlikîn*'in *Zâd al-'arifîn* adını taşıyan diğer nushalarının bununla ilgili bulunduğunu göstermiş olmasıdır. Nitekim aynı mecmua içerisinde, aynı müstensih tarafından farklı tarihlerde istinsah edilen bu risalelerin, mustakil bir eser gibi görünmeleri de kısmen bunu teyid etmektedir. Nushanın tavsifinden de anlaşılacağı vechile müstensih, önce *Zâd al-'arifîn*'i (853 h, de), sonra da 855 h, de *Kanz as-sâlikîn*'i istinsah etmiştir. Buna göre, bu iki redactiyon da müstensihin devrinde revacda idi ve ayrı ayrı eserler olarak tanınıyordu. Ancak bu iki redactiyonun da kat'î olarak Anşârî'ye aidiyeti şüphelidir. Nitekim bu durum karşısında hatıra başlıca şu ihtimaller gelmektedir:

a) Anşârî, önce *Zâd al-'arifîn* veya *Kanz as-sâlikîn* adıyla bir risale yazdı. Sonra bu adlardan her hangi birini beğenmiyerek bilhassa mevzulara giriş kısımlarında ve tertibinde bazı değişiklikler yapıp, onun yerine *Kanz as-sâlikîn* veya *Zâd al-'arifîn* diye yeni bir risale vücuda getirdi.

b) Anşârî, *Kanz as-sâlikîn* veya *Zâd al-'arifîn* diye şöhret bulan ve beş veya altı bâbdan teşekkül eden böyle bir eser yazmaktan çok, bu bâbların tahsis olundukları mevzulara dâir risâleler yazdı. Sonradan ayrı ayrı bir veya bir kaç kimse tarafından, bu risâleler, az çok farklı bir tertible, bir araya getirildi. Bu risâlelerin mürettiblerinden bir kısmı kendi mecmuasına *Kanz as-sâlikîn*, diğer bir kısmı ise, *Zâd al-'arifîn* adını verdi. Filhakika bu bâblardan her birinin mustakil bir mahiyet arzemesi ve diğerleri ile aralarında her hangi bir münasebetin bulunmayışı, bu ihtimali de kısmen teyid eder mahiyettedir.

Nitekim, bu bâblardan hiç olmazsa şimdilik bilinen bir tanesinin (*Mubâhata-i şab u rûz*) geniş bir şekilde tasarruf edilerek, türkçeye çevrilip, müstakil bir risale halinde basıldığı mâlûmdur ¹⁴.

c) Halen elimizde bulunan *Kanz as-sâlikîn* veya *Zâd al-'arîfîn* nushaları, Anşârî'nin bizzat kaleme aldığı metinden ziyade meclislerindeki şifahî ifadesine istinad etmektedir. Daha açık bir ifadeyle, elimizde bulunan nushalar, Anşârî'nin etrafında bulunanlar tarafından, onun büyük bir vecd içerisinde muhtelif meclislerinde pek te elindeki metne sadık kalmadan şifahî olarak anlattıklarının tutulan notlarından ibarettir. Bunlar muhtelif vesile ve zamanlarda tekrar edildikleri için ya doğrudan doğruya müellif veya not edenler tarafından az çok bir değişikliğe tâbi tutuldu. Nitekim, etrafındaki kişiler tarafından not edilmek suretiyle vücuda getirilen *Tabaqât aş-şüfiyye* adlı eseri ile yine aynı şekilde teşekkül ettiği tahmin edilen *Tefsîr*'indeki münacat parçaları ¹⁵ böyle bir ihtimali de hatıra getirmektedir. Filhakika bu eserlerde rastlanılan münacat parçaları, eğer sonradan Anşârî'nin yazılı münacatlarından alınıp buralara nakledilmemişse, bu sonuncu ihtimal, diğer ikisine nazaran, daha çok hakikate yaklaşır. Bu ihtimal aynı zamanda mevcut nushalardaki bâbların giriş kısımlarındaki değişik tertibi de kısmen izah eder mahiyettedir. Filhakika sunulan metinde işaret edilen farklardan da anlaşılacağı üzere, metnin tesisinde faydalanılan beş nushanın dördünde ilk bâb olarak gelen *'aql u 'ışq* bölümünün giriş kısmı, *Ms* nushasında üçüncü bâb'ın (*şab u rûz*) baş tarafına getirilmiştir. Buna göre giriş mahiyetinde olan bu kısımların da bu aralara muhtelif meclislerde ya Anşârî tarafından, veya sonradan bu risâleleri derleyenler tarafından, Anşârî'nin her hangi bir eserinden alındığı hatıra gelebilir. Nitekim bu hususu, *Kanz as-sâlikîn* veya diğer adıyla *Zâd al-'arîfîn*'deki bazı parçalara *Anşârî*'nin diğer müseccaâtı arasında rastlanılması ¹⁶ da kısmen teyid etmektedir. Aynı şekilde *Maqâlât* ¹⁷,

¹⁴ Faşih al-Mawlawî, *Munâzara-i rûz u şab*, İstanbul 1278, taş basması.

¹⁵ Anşârî'nin halen elimizde bulunmayan *Tefsîr*'inden naklen Raşîdaddîn-i Maybudî, *Kaşf al-asrâr wa 'uddat al-abrâr*, nşr. 'Alî Asgâr Hikmat, Tahran, 1331 hş., s. 28, 29, 33, 36, 73, 93, 113, 129, 166, 175, 240 ilâh. . .

¹⁶ Anşârî, *Ay Darwîş*, "*Mabâliğ al-hikam*" adıyla türkçeye tercüme eden Şair Nevres. Farsça metni ile birlikte Ebuzziya matbaası, İstanbul, 1304'te basılan nüsha, s. 23.

¹⁷ Yukarıda tavsifi yapılan Murad Molla nüshası dışında aynı adla Üniversite kütüphanesi FY 144, vrk. 64 b-91 a; Yahya Efendi (Süleymaniye ktp.) 3209.

*Munacât, ilâhî-nâma, nasâyiğ*¹⁸, *Ay Darwîş*¹⁹ gibi farklı isimlerle karışımıza çıkan muhtelif müseccaatı da, ya biribirinin aynı veya biribirinin halitası mahiyetindedir. Bu hal de, Anşârî'nin mevcut eserlerinin elde bulunan nüshalarının hiç olmazsa bir kısmının, onun yazılı ifadesinden ziyade şifahi ifadesine istinad ettiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu bakımdan bu eserlerde rastlanılan nüsha farklarının hiç olmazsa bir kısmının, müstensihlerden ziyade Anşârî'nin bu şifahî ifâde tarzı ile ilgili olduğu tahmin edilebilir. Esasen, bu farkların çoğu şekil ve muhteva bakımından da, Anşârî'nin damgasını taşır. Bununla beraber nushalar arasındaki bir kısım farkların biraz da müstensihlerin dikkatsizliğinden ileri geldiği söylenebilir. Nitekim nüshaların bir kısmında bir veya birkaç satırlık eksikliklerin, bilhassa karineler arasında biribirine benziyen kelimelerin müstensihlerin gözlerini aldatmaları ile ilgili olduğu tahmin edilebilir. Bunun gibi diğer bazı nushalarda müşahede edilen bir veya birkaç sahifelik ilâveler ise, eserin ne suretle vücuda geldiğine dair yukarda ileri sürülen ihtimallerle ilgilidir. Burada bütün bu ihtimaller göz önünde bulundurularak, halen elde bulunan nushalar arasında en çok itimâde şayan görülen beşine istinaden eserin metni sunulmağa çalışılacaktır. Fakat hemen şunu da ilâve etmek lâzımdır ki, nâşir, eserin nüshaları arasında müşâhade edilen bu kadar büyük farklar karşısında tesis edilmeğe çalışılan metnin her bakımdan temâmiyle Anşârî'ye aidiyetini iddiadan uzak olduğunu da itiraf etmekten kendini alamaz.

¹⁸ *Munacât, İlâhî-nâma ve Nasâ'ih* adını taşıyan nushalar için bk. H. Ritter, *ayni eser*, s. 94-95.

¹⁹ Şâir Nevres'in daha çok "Ey Derviş" sözüyle başladığı için halk arasında bu şekilde adlandırılan nushayla mütebakat arzeden diğer ve güzel bir nüsha da Pertev Paşa (Millet ktp.) nr. 633'te bulunmaktadır.

نسخه الحقیقیه از کتاب

از کتاب حقیقیه و کتابی که در دسترس است (II)

3 دینه دغه رمله ، و رفع السمووات بعینه عمده (۲ / ۱۳)

و کسب بر ایند فریسی ، بیچ آستینوی علی العریسی (۲ / ۱۳) ، ۵۳ / ۷ ، ۵۳ / ۱۳

6 دور ، و بقدرت از قوه دور ، (۴ / ۵۷ ، ۴ / ۳۲ ، ۵۹ / ۲۵ ، ۳ / ۱۰)

و خجالی اظهارات البیور و البیور (۱ / ۶) ، و بدین اوردی و بخر ، و

و جلی البیور و البیور (۳۳ / ۱۲) ، و بقدرت از قوه دور ، و بقدرت از قوه دور

البیور و البیور (۲ / ۱۳) ، و بقدرت از قوه دور ، و بقدرت از قوه دور

9 بیسبیل البیور (۵۸ / ۷) ، و بقدرت از قوه دور ، و بقدرت از قوه دور

و بقدرت از قوه دور ، و بقدرت از قوه دور ، و بقدرت از قوه دور

و بقدرت از قوه دور ، و بقدرت از قوه دور ، و بقدرت از قوه دور

12 و بقدرت از قوه دور ، و بقدرت از قوه دور ، و بقدرت از قوه دور

۱ U ، ۶۰ S ، ۲۷۱ Mz ، (در باب مناجات و روزی) ، ۳۱۵ Ms

ب ، ۱ E

۱ نسخه الحقیقیه از کتاب ، MS U ، MS U ، نسخه الحقیقیه از کتاب ، MS U

این رساله است ، و در باب مناجات و روزی ، و بقدرت از قوه دور ، و بقدرت از قوه دور

تسبب است ، و بقدرت از قوه دور ، و بقدرت از قوه دور ، و بقدرت از قوه دور

در بیان درویشان خجالی و حقیقی ، و بقدرت از قوه دور ، و بقدرت از قوه دور

جور جوانی و بخر زبیدی ، و بقدرت از قوه دور ، و بقدرت از قوه دور

السما ، MS U ، MS U ، نسخه الحقیقیه از کتاب ، MS U ، نسخه الحقیقیه از کتاب

MS U ، نسخه الحقیقیه از کتاب ، MS U ، نسخه الحقیقیه از کتاب ، MS U

MS U ، نسخه الحقیقیه از کتاب ، MS U ، نسخه الحقیقیه از کتاب ، MS U

MS U ، نسخه الحقیقیه از کتاب ، MS U ، نسخه الحقیقیه از کتاب ، MS U

MS U ، نسخه الحقیقیه از کتاب ، MS U ، نسخه الحقیقیه از کتاب ، MS U

MS U ، نسخه الحقیقیه از کتاب ، MS U ، نسخه الحقیقیه از کتاب ، MS U

MS U ، نسخه الحقیقیه از کتاب ، MS U ، نسخه الحقیقیه از کتاب ، MS U

(۱۱۹ / ۳ ، ۱۵۴) ؛ ذات و صفاتِ او بی عیب و عیندهٔ مَفَاتِحُ
 الْعَيْبِ (۵۹ / ۶) ؛ دارندهٔ آمان و زمین ، فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ
 15 آنخالفین (۱۴ / ۲۳)

شعر (رمل)

صانعی کز قطرهٔ آب او لالی میکند
 نطفهٔ را بر سریرِ حسنِ والی میکند
 حکمتش ترکیبِ جان و دل ز آب و کبَلِ کند
 18 قدرتش ترتیبِ ایام و لیالی میکند
 مبدهد آب از سحاب و مینهد در نی شکر
 قدرتِ خود میناید ذُو الْجَلالی میکند
 بادی کز بی نیازی عشقبازی بایش
 آنچنان دل را ز شغلِ غیر خالی میکند

13 — 14 ذات و (و : — Mz) صفات ... الغیب Ms — ÜŞE ||
 Ms : + شرح و ثنای او تبارک ، و نامهٔ او کتاب أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مَبَارَكُ
 (۲۹ / ۳۸) ؛ اشیاء رهسپر وی نشان کلّ یوم هُوَ فِی شَأْنِ (۲۹ / ۵۵)
 اوست ؛ عیب دانای ستار ، وَرَبِّكَ مَا يَشَاءُ وَبِخْتَارِ (۶۸ / ۲۸) ؛ او را
 رسد نواخت و عتاب ، وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ (۳۹ / ۱۳) ؛ بغیر از وی خدایی را محال ،
 وَهُوَ شَدِيدُ الْحِقَالِ (۱۳ / ۱۳) دانندهٔ ضمیر هر زید و عمرو الاله الخلق والامر
 Ms 14—15 احسن الخالفین ÜE : رب العالمین (۷ / ۵۳ ؛ ۴۰ / ۶۴) Ms Mz Ş
 ترتیب ابیات : Ms 17 — 25 : Ms 17 — 19 22 24 20 23 21 25 Ms 17—20
 22 21 (سالکی ... میکند : — E) ÜŞE 25 23 20—17 ÜŞE 25 23 || 17 a صامی
 Ms E Ş Ms Mz ÜŞE : خالق ÜŞE || آب او لالی ÜŞE Ms Mz ÜŞE : آبی لالی Ş آب زلالی E ||
 17 b ز آب Ms Mz ÜŞE : به آب E || کند ÜŞE Ms Mz : دهد Ms Mz Ms 19 a ||
 میدهد ÜŞE E : او دهد Ms Mz Ş و مینهد در نی ÜŞE Ms Mz E : ووی دهد از نی
 Ş || 20 b آنچنان ... میکند Ms Mz S ~ 21 b خرقه پوش ... میکند E Ş ÜŞE

21 سالکی را کز شرابِ عشق خواهد مست ساخت

خرقه یوش و جرعه نوش و لا ابالی میکند

بندهء افکنده را کمر میشود لطفش قرین

قصرِ قدرش تا باوجِ عرشِ عالی میکند

درازل بودست اورا عشق با این مستِ خاک

تا نینداری که چندین لطفِ حالی میکند

24 در طلبِ خلقِ جهان و او ز بیدایی نمان

این همه ناز از جمالِ لا بزالی میکند

پرتو بدرِ منیرِ معرفت بر هر که تافت

همچو انصاری حمد را بلالی میکند

27 (2) و درود باد بر آن حرمِ حرمِ وصول، و ممدوح و نما محمد الا رسول؛ که برداشت نقاب از جبین، برمسندِ انبی لکم رسول امین

(۱۰۷/۲۶، ۱۲۵، ۱۴۳، ۱۶۲، ۱۷۸، ۱۷۸/۴۴، ۱۸/۴۴)، و گفت هان ای

مستِ ظلوم کفار و انا ادعوکم اِلی العزیز الغفار (۴۲/۴۰)؛ گفتار

30 مرا مشوید جاحد، و التهننا و التهنکم واحد (۴۶/۲۹)، حق تعالی

21 سالکی را ... میکند Mz Ms E : Ü E a عشق : شوق Mz Ms

ساخت : کرد Mz Ms b و جرعه Mz Ms E : Ü جرعه E و لا ابالی Mz Ms E : Ü

لا ابالی E 22 بنده ... میکند Mz Ms E : Ü a میشود E : شوق Mz Ms E

b باوج عرش : ر اوج چرخ Mz Ms E 23 a عشق Mz Ms E : Ü مهر

ش : مست Mz Ms E : Ü مشق Mz Ms 24 a جهان ... بیدایی Mz Ms E : Ü

جهانی را ز بیدا و E 25 a تافت Mz Ms E : Ü تاخت : بلالی Mz Ms : هلالی

E 26 و درود Mz Ms E : Ü درود Ü باد Mz Ms E : Ü حرم

Mz Ms E : Ü Mz Ms E : Ü ممدوح Mz Ms E : Ü مست Mz Ms E : Ü

مشق : کفار Mz Ms E : Ü گفتار : کفار E 30 مشوید Mz Ms E : Ü

شاید E 30 جاحد Mz Ms E : Ü : تالی Mz Ms E : Ü

- در نُبُوت بر من کشاد، اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ (۳۸ / ۴۰) ؛
 قومی که بودند بصلاح مُلْحَق، قَالُوا أَلَا نَحْيِيكَ بِالْحَقِّ (۷۱ / ۲) ؛
 33 و بعضی که ستیزه نمودند و خَلْف، وَقَالُوا قَلْبُونا غَلْف (۸۸ / ۲) ؛
 پس تیغ زد بر اهل کین، بفرمانِ أَقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ (۵ / ۹)، اعدارا
 نه مقصود ماند و نه مقصد، از صولتِ دولتِ وَاَقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ
 36 مَرَصِدٍ (۵ / ۹)

شعر (رمل)

- سیدِ اوحی علوم من لندُ نَبیِّ اِقْتَباس
 شاهِ اُرْ اَدْنی^۱ سر بر رِبِّ زِدْ نِی^۲ اِنْماس
 39 رازِ او در خانقاهِ حَسْبِی اللهُ^۳ بی شمار
 نازِ او در بارگاهِ لی مَعَ اللهُ بی قیاس
 کوسِ صیتِ دولتش بر آسمانها میزدند
 وز تواضعِ در زمین او مشتِ جَوِّ میگرد آس

31 کشاد Ü Ş Mz Ms : گشاده اش E || اتَّبِعُونِ Ü Ş Mz : بعون
 E || 32-35 قومی... مقصد Ü Ş Mz E : — Ms || 6 بصلاح Ü Mz E : بصلح
 Ü Ş E || 7 || — Ms || 34 فرمان... المنته کین Ü Ş Mz : — E || اعدارا
 نه E || Ü Ş Mz Ms : اعدا انه (!) E || 35 از صولت Ü Ş Mz Ms : حولت (!) E || دولت
 E || Ü Mz Ms E : — Ş || 37 ترتیب ابیات : 38 — 43 Ü Ş E : 39 — 40 — 42 — 43
 E || Ü Ş Mz Ms E : شمر Ü Ş Mz : متنوی Ms بیت E || 40 a سید Ms Ü Ş Mz Ms : سیدی
 E || Ü Ş Mz Ms E : وافی Ü || b انْماس E Ms Ü Ş : التباس Ms || 39 b او
 E || Ü Ş Mz Ms : آن E

¹ نجم ۵۳ / ۹ طه ۲۰ / ۱۱۰ ² التوبة ۹ / ۱۳۰ : الزمر ۳۹ / ۳۸

سعی وحی او بشسته چرکِ مرتک از توبِ دل
 امر ونهی او نهاده قصرِ ملت را اساس
 42 گفت حق ای گنجِ دانش رنجِ تو از بهر کیست
 گفت یارب از برای عاصیانِ ناسپاس
 قافِ ناقافِ جهان سرگشته بود انصارِ با
 گر نبود، او که بودی حق برست و هوشناس

(3) ورضوان باد از زبان هر ولی، بر ابو بکر و عمر و عثمان و علی؛ خصوصا
 45 بر اهل صدق و صفا، و سلامٌ علی عبادِ الهِ الصّٰطفا (۵۹/۲۷)
 اما بعد چنین گوید اَضَعْفُ عِبَادِ اللَّهِ ، سَائِرُ بِلَادِ اللَّهِ ؛
 الْمُحْتَاجُ إِلَى اللَّهِ الْبَارِي ، عبدالله انصاری

شعر (رمل)

48

نامِ این کردیم کز سالکین زانک سالک را بُودِ رشدی ازین
 پادشاهها جرمِ ما را در گذار ما گنه داریم و تو امرزگار
 51 سالها در فسق و عصیان گشته ایم آخر از کرده پشیمان گشته ایم

a 40 بر E Ṣ Ū : در Mz Ms || میزدند Ü Ṣ : میزند Mz Ms میزند
 E || b مشت جو میکرد (: کرد Ṣ) آس Ü Ṣ Mz Ms : بیجو مست اساس (!)
 E || 41 سعی ... اساس Ü : — Ü Ṣ Mz Ms E || 42 عاصیان Ü Mz Ms E :
 امتان Ṣ || 43 نبود، او Mz Ms Ṣ : ه او بودی Ü E || حق Ṣ E ~ هو
 Ü Mz Ms 45 اصطفای Ü Ṣ Mz E + :

حمد بی حد خدای یکتارا آنک جان داد و عقل و دین ما را
 ذات یا کش زعیب و عار پرست خالق آدمی و دیو و پرست
 هر چه ظاهر شد از ارادت او نیست مقصود جز عبادت او

Ms (وردی ۲۸۷) ب || 46 — 49 اما بعد ... ازین Ü Ṣ Ms E : — Mz ||
 اما بعد Ü Ṣ Ms : — E || بلاد Ü Ṣ E : الی Ms || الله Ü Ṣ E : + مصنف
 هذه التحفه بمبارات الطرفه Ms || الی الله الباری Ü Ṣ E : الی الباری Ms || شمر Ü :
 بیت Ṣ E — Ms || 50 — 69 پادشاهها ... کریم Ms : — Ṣ E Ü

- بی گنه نگذشته بر ما ساعتی
با حضور دل نکرده طاعتی
بر ره آمد بنده بگریخته
آب روی خود بعضیان ریخته
54 مغفرت دارد امید از لطف تو
زانکه خود فرموده لاتَقْسَطُوا¹
نفس و شیطان زد کریم راه من
رمتت باشد شناخت خواه من
اندران دم کز بدن جام بری
57 هرکه خواهد تا سلامت ماند او
از جمیع خلق رو گرداند او
در ریاضت نفس بدرا گوش مال
تا بیندازد ترا اندر ضلال
مردمان را سر بسر در خواب دان
گشت بیدار آنکه وی رفت از جهان
60 سرمکن در پیش دینی دار بست
ورکوی بی شک دود دینت زدست
هرکه او از حرص دینی دار شد
بی گمان از وی خدا بیزار شد
هرکه جست این دار بردارش کنند
بلکه چون دزدان نکوسارش کنند
63 بهر زر مستای دینی دار را
تا چه خواهی کرد این مردار را
مردگانند اعیای روزگار
ای پسر با مردگان صحبت مدار
مال وزر بی حد بدست آورده گیر
بعد از آن در گور حسرت برده گیر
66 ای که در جوانی همه شب تا بروز (؟)
بهر گور خود چراغی بر فروز
زنده دار از ذکر صبح و شام را
در تغافل مگذار آن ایام را
پیر انصاری بگفت این نظم خوب
تا برند نحفه بارباب قلوب
69 هست امیدم چو بهادم قدم
عارفان معذور دارند از کرم

جملگی این رساله برشش باب شد حواله

باب اول در مقالات عقل و عشق باب دوم در مباحثه شب و روز

70 جملگی... حواله Ü Ş E : — Mz Ms

1 الزم ۳۹ / ۵۳

باب سیوم در بیانِ قضا و قدرِ نابِ چهارم در عنایتِ رحمن با انسان
باب پنجم در بیانِ درویشانِ مجازی و حقیقیِ باب ششم در غرورِ جوانی 72

بابِ اول در مقالاتِ عقل و عشق 1

(1) سپاس و ستایشِ مردارندهٔ عالم را ، و آفرینندهٔ بنی آدم را که
پادشاهی او را سزااست ، و فرمانِ روایی او را رواست ، مذکور بخش 3
و ملوکِ بحشای ، فضلِ گستر < و > عدلِ فرمای ، خدمتِ او بر بستندگان
زیب و زیور ، نامِ او در طالعِ نیکانِ سعدِ اکبر ؛ نصرتِ او علمِ
درایت را لشکر ، عصمتِ او حشمِ حمایت را کشور - دل‌های نورانی را 6
از ذوقِ معرفتِ او شمع ، و جانهای روحانی را از شوقِ محبتِ او افسر ؛
عونِ او ضعیفان را لشکرِ ارسته و غوثِ او مفلسان را گنجیِ برخاسته ؛
حقیقتِ خداوندیش بزبانِ بنانِ بیانِ نتوان کرد ، و در معاملاتِ حلقهٔ 9

71 چهارم Mz E Ü § Ms : سیم Ms || رحمن E Ü § Ms : سبحان Mz ||
با انسان Ü § Mz Ms : باشان E || 72 پنجم E Ü § Ms : سیم Mz یکم Ms || ششم
E Ü § Ms : یحیی Mz چهارم Ms || در بیان Mz Ms : در باب Ü § Ms : در حق E ||
درویشان Ü § Mz Ms : انسان E || 1 در مقالات E Ü § Ms : در بیان Mz در صفت
Ms || عقل Mz Ms § ~ عشق E Ü || 2-21 سپاس . . . . . و سوسه E Ü § Ms :
روزی درویش از من پرسید که اگر وقتی در طلب آیم و ازین بحر بلب آیم حق را
بماقلی جویم با عاشق بویم ، از عاقل و عاشق کدام بهتر و از عقل و عشق کدام مهتر ؛
گفتم روزی درین اندیشه بودم و تفکر می نمودم که ناکاه Ms - Mz || 3 بخش
و Ü : بخش E § || 4 او E § : - Ü || 5 نیکان E Ü § : بندکان § || 6 حشم
Ü : چشم E § || حمایت را § : و حمایت را E Ü || نورانی را E Ü : نورانی § || 7 -
از ذوق . . . روحانی را (روحانی §) Ü § : - E || از شوق E Ü : از شربت
§ || 8 عون او Ü : غوث او E عون E || گنجی § : گنج Ü - E || 9 بنان
§ : - E Ü || بیان Ü § ~ نتوان E || حلقهٔ Ü : خلقت E خدمت §

او زیان نتوان کرد ، بیگانه چینی دوست آشنا خو کرده ، رحمت اوست
ودشمن چینی پرورده ، نعمت اوست

شعر (مضارع)

12

ای طالبی که دعوی عشق خدا کی ، در غیر او نظر بمحبت چرا کنی
از جست و جوی خلق تو بیگانه شواگر خواهی که دل بحضرت حق آشنا کنی
حقاً ز سوز غلغله در آسمان فتد ان دم که از ندَم تو یکی ریتنا کنی
ملک بهشت آن توشد کردمی زخلق خود را فدای راه یکی بی نوا کنی
یک سجده بس قبول در کبریا شوی کر کبر را بمانی و ترک ریا کنی
هر نعمتی که هست بر آن شکر کن ولی شکر آن بود که عهد خدارا وفا کنی
انصار با چو روز شوی روشن از شبی خود را ز بجز بردر سبحان کدا کنی

15

18

(۲) روزی در عالم جوانی چنانک دانی نسیسه بودم در مدرسه
و در سر هزار وسوسه ؛ مرا عجیبی دریافت و بغارت نقد دل شتافت
و گفتم ای بطاعت غنی که عیشی داری هنی ؛ زهی بسیار عبادتی و بزرگ
سعادتتی ؛ چون این بگفتم نفس بر آشفتم ، او را دیدم شادمان ، و تا

21

10 چینی دوست E : چون دوست Ş چینی Ü || 11 — 12 پرورده ... شعر
Ş Ü : — E || 14 a خلق Ü E : — Ş || b حق Ş Ü : — E || 15 b ریتنا
EÜ : مرحبا Ş || 16 b راه یکی Ü E : یک قدم Ş || بی نوا Ş Ü : پیشوا E || 17 a
در Ş Ü : — E || 18 a کن Ş Ü : لو (!) E || ولی Ü E : ولیك Ş || b
عهد Ü E : — Ş || 19 a از شی Ü Ş : ار شود E || 21 هزار Ş : انواع
E انواعی Ü || مرا ... در یافت E Ü Ş Ms : مرا روزی دزدی عجب
Mz || نقد Ü Ş E : نقره Ms Mz || 22 عیشی Ü Ş Ms Mz : عشق E ||
هنی Ş Ü Ms Mz : — E || بسیار عبادتی Ms Mz Ü E ~ بزرگ
سعادتتی Ş اعبادتی Ms Mz : طاعتی Ü Ş E || 23 نفس Ü Ş E : نسیم Ms نفس
من Mz

- 24 عبّوق کشیده بادبان ، گفتم دور از نظرها، که درپیش داری خطرها؛
خود را بگریه دادم ، وزاری کردم چون آدم ؛ و دل از عبودیت بر
داشتم ، و کرده ناکرده انگاشتم ، و از خجالت در آب شدم ، و در
27 بیداری بخواب شدم ؛ خود را دیدم براسی و در پی تجارت و کسبی ؛
و نتازبانه قهری می تاختم تا شهری که گفتند هری ؛ باره او سبطیر ،
بروجش از صبر ؛ کوتوال او ذکاء ، خندق او بسکا ؛ منارش از نور ،
30 جامعش چون طور

شعر (رمل)

جامعی دارد که چشم اهل معنی در صفاتش
کعبه صورت تواند بستن از هر منظری

- 24 دور E Ü Ş Mz Ms : دوم Ms || درپیش Ü Ş Mz Ms : پیش E ||
25 زاری Ms Ms : گریه E Ü || و دل Ms : دل E Ü Ş Mz || عبودیت
E Ü Ş Mz : طاعت Ms || و کرده Ü Ş Mz Ms : کرده E || 26 در آب شدم
E Ü Ş Mz Ms : آب E || 27 بخواب E Ü Ş Ms : در خواب Ms || و در پی
Ş Ms : در پی E Ü Ms || قهری E Ş Mz Ms : قهر Ü || 28 تا شهری که گفتند
(گفتندی : Ü) E Ü Ş : دیدم بشهری که نامش بود Ms در پی بشهری Ms ||
هری Ü Ş Mz : — E Ms || او E Ü Ş Mz : داشت Ms || بروجش E Ü Ş : بروج
Ms || 29 کونوال E Ü Ş Mz : کونوال Ms || او E Ü Ms : + :
از Ms || خندق E Ü Ş Mz : خندق Ms || او E Ü Ms : + : از Ms Ş || 30 جامعش
E Ü Ş Mz : و جامع Ms || 31 — 32 شعر . . . شهر هری E Ü Ş Mz : خواستم که
بدروازه گرایم و دران شهر در آیم فرجیان افهام ، طغاولان الهام بر من نمودن
غوغایی که متابط (؟) عت ندارد تمغای قماش داشتم از افلاس ، نشان زدند از اخلاص
Ms || 32 در E Ş Mz : از Ü || b کعبه E Ü Ş : کعبه را Ms || صورت
E Ü Ş Mz : معنی E || از هر E Ü Ms : از و هر Ş

33 قبة الاسلام دار الملک دین تمکین شرع
روضه جنات و فردوس دوم شهر هری

در آمدم درین بلد که شبیه است بخلد ؛ دیدم خلقی در عمارت و دو
شخص در طلب امارت ؛ یکی عقل افکار پیشه ، دوم عشق عیار
36 پیشه ؛ نگاه کردم تا کرار رسیدتخت و کدام را یاری کندتخت ؛ عقل
گفت من سبب آلامم ، عشق گفت من نه در بند خیالام ؛ عقل گفت
من مصر جامع معمورم ، عشق گفت من پروانه دیوانه مخمورم ؛
39 عقل گفت من بنشام شعله عنار را ، عشق گفت من بچشام جرعه فنار را ؛
عقل گفت من یونس بوستان سلامت را ، عشق گفت من یوسفم زندان
ملاحت را ، عقل گفت من سکندر آگاهم ، عشق گفت من قلندر در گاهم ؛

33 a شرع E Ü Ş Mz دهر E || b روضه جنات Mz : روضه فردوس E Ü Ş ||
شهر هری E Ü Ş + :

جنیش اغصان او رمان دل را شریقی
نالش مرغان او مرجان جان را ساغری
قرب صد فرسنگ باغست بر دروازه اش
آنچنان باغی که در کتی نیابی دیگری
من و سنوی سالیان ازند از صحرا و دشت
شیر خست و بشته دایم زهر کوه و دری
در زمان شدت گرما درو باد شمال
هر کرا جانست او جانان کند در پیکری

34 || Mz درین E Ü Ş Mz : دران Ms || شبیه ... بخلد E Ü Ş Mz :
نامش بود خلد Ms || دیدم E Ü Ş Mz ~ خلقی Ms | خلقی E Ü Ms : خلق
35 || Ş Mz در طلب E Ü Ş Mz Ms : در طب (!) E || افکار پیشه E Ş Mz Ms :
افکار اندیشه Ü || 36 تخت و E Ü Ş Ms : تخت ویا Mz || یاری کند E Ü Ş :
یاری دهد E کند Mz رسد Ms || تحت E Ü Ş Ms : تحت Mz

- عقل گفت من در شهر وجود مهترم، عشق گفت من از بود وجود بهترم؛ 42
 عقل گفت من صراف نقره خصالم، عشق گفت من محرم حرم وصالم؛
 عقل گفت من فتوی بکار دارم، عشق گفت من بدعوی چکار دارم؛
 عقل گفت مرا علم و بلاغتست، عشق گفت مرا از هر دو عالم فراغتست؛ 45
 عقل گفت دبیر مکتب تعلیم، عشق گفت من عبیر نافه تسلیم؛
 عقل گفت من قاضی شریعتم، عشق گفت من متقاضی و دایتم؛
 عقل گفت من آینه مشورت هر بالغ، عشق گفت من از سود و زبان فارغم؛ 48
 عقل گفت مرا لطایف و غرایب یادست، عشق گفت بجز دوست هر چه گویی با داست
 عقل گفت من کمر عبودیت بستم، عشق گفت من بر عتبه الوهیت نشستم؛
 عقل گفت مرا ظریفانند بُرد بوش، عشق گفت مرا حریفانند دُرُ دوش 51

شعر (رباعی)

- ای عقل که در چین جسد مغفوری   گر جهد کنی تو بنده مغفوری
 فرقت میان من و تو بسیاری   چون فخر کند یلاس بر محفوری 54
 عقل گفت من رقیب انسام، عشق گفت من نقیب احسام،
 عقل گفت من کشاینده در فهم، عشق گفت من زداینده زنگک و همم؛

ترتیب قرائن : Ms 51 — 42 : Ms 44 46 48 — 51 45 47 Mz 43 — 44
 42 45 (~ 48 §) 47 48 — 46 49 50 EŞÜ || 38 پروانه Ms Mz § : وراثة
 E Ü || 39 عنارا Ms Ü E : غنادا § عنان را Mz || 43 محرم Ms Ü E : —
 Mz || 44 فتوی Ü E : تقوی Ms Mz § || 45 از هر دو عالم § : از دو عالم Mz
 از عالم E Ü عالی Ms || 47 و دایتم Ms Ü E : طریقت Mz || 49 بجز دوست
 هر چه گویی E Ü § : هر چه بجز حضرت او همه Mz هر چه غیر ممشوقست همه
 Ms 50 نشستم Ms Ü E : هستم Ms § || 51 بُرد Ü : بده Ms Ms E §
 || 52 — 54 شعر ... خفوری Ms Ü E § : Ms || 52 شعر Ü : رباعی
 Ms § بیت E || 54 b بر محفوری Ms : بر منصورى Ü منصورى E چون مغفوری
 § || 55 عشق گفت من Mz : Ms Ü E § || 56 عقل ... وهم Ms Ms
 ~ 57 عقل ... تشریفام E Ü §

- 57 عقل گفت من یابسته تکلیفام ، عشق گفت من شایسته تشریفام ؛
 گلزار خردمندانم ، دست افزار هنرمندانم ؛ ای عشق ترا کی رسد که
 دهن باز کنی و زبان بطعن من دراز کنی ؛ تو کیستی ؟ خرمن سوخته
 60 و من مخلص لباس تقوی دوخته ، نو برده محنتی و بلاها و من واسطه
 لاتینا کُلّ نفس هداها (۳۲ / ۱۲) ، عشق گفت من دبوانه جرعه
 ذوقم ، برآورنده شعله شوقم ؛ زلف محبت را شانه ام ، ذرع مودت را
 63 دانه ام ؛ منصب ایالتم عبودیتست ، متکای جلالتم حیرتست ؛ کلبه باش
 من تخریض است ، صرفه معاش من تفویض است ، کنج خرابه بسطامیم ،
 سنک کلابه نیک نامیم ؛ ای عقل تو کیستی ؟ مؤدب راه و من مقرب
 66 شاه ؛ آن ساعت که روز بار بود ، و نوروز عشق بار بود ، من سخن از

56 در E Ü Ş Ms — : Mz || زنک E Ü Ş Ms — : Mz ||
 بسته E Ü Mz Ms . بسته Ş || عشق گفت Mz Ms — : E Ü Ş ||
 58 گلزار E Ü Ş Ms : گفت و گزار Mz || دست افزار هنرمندانم
 Ms : مستغفر هنرمندانم Ş — E Mz Ü || 59 طعن Mz : طعن Ms
 60—61 || E Ü Ş Ms — : E Ş Mz Ms — || خرمن Ü Es ||
 و من ... هداها E Ü Ş Ms — : Mz || 62 ذوقم E Ü Ş Ms : + عقل
 گفت Mz || بر آورنده E Ü Ş Mz : بر اندازنده Ms || 63 منصب ... حیرتست
 E Ü Ş Ms — : E Ü Ş Ms — || 63—64 کلبه ... تفویض است Ş : E Ü Mz Ms ||
 64—65 کنج ... نیک نامیم ای عقل E Ü Ş Ms — : E Ü Ş Ms — || 64 بسطامیم
 E Ü : س تمام Ş || نیک نامیم E Ü . سنک و نامم Ş || 66 ساعت Mz Ms :
 روز E Ü Ş Ms || بار E Ü Ş Ms : بازار Mz || نوروز E Ü Mz Ms : بوروزی
 » Ş || عشق Mz Ms : عشرت E Ü Ş

دوست گویم و معزینی پوست جویم ، نه از حجاب پرسم و نه از حجاب
 ترسم ، مستانه وار در آم و شرف قرب برآیم ؛ تاج قبول هم بر سر
 69 و تو که عقلی همچنان بردار ؛ درین بودند که ناگاه پیکی تنبیهی در رسید
 از راه با مکتوب بنام عشق از شاه و مهوری برانجا از آه ؛ و دران نوشته که
 ای عقل بنقل سرشسته ؛ ردای فهم تو از ارت ، فناعت کن بمنصب
 72 وزارت ، اگر چه داری شهرتی ، اما نداری جرأتی ؛ اگر ترا پیش آید
 غاراتی ، در خزی در مغاراتی ؛ و چون دیدی داهیه ، قههی یومئذ
 و اهیه ؛ بلک سراسیمه بمانی ، و سر از بای ندانی ؛ وقتی که در شهر دل ،
 75 غوغای افتد از دست غل ، یا در خطه سینه ، تشویشی فتد از دست کینه ،
 کی توان جانبازی نمودن و تیغ از دست دشمن ربودن . در شهرستان ن

67-68 نه از حجاب . . . ترسم Mz Ms : نه از خجالت ترسم (: - E) ، نه

از حجاب پرسم E Ü § || مستانه وار Mz Ms : مردانه وار E مستانه § مردانه Ü ||
 68 قرب Mz Ms : + حق E Ü § || 69 که عقلی Mz Ms § - E Ü || درین
 Mz Ms E Ü : - § || 69-70 پیکی تنبیهی (: تنبیه Mz) ... با مکتوب Mz Ms :
 از ففوری پادشاه چین ایلچی بنوشته در رسید از راه با یرلیغی § ایلچی در رسید
 از راه با یرلیغی (: راغی E) E Ü || 70 مهوری E Ü : مهر Mz Ms - § ||
 از آه . . . و دران Mz Ms : و در فرمان EÜ - § || 71 بنقل سرشسته Mz Ms
 E Ü : سرگشته § || 72 نداری E Ü Ms : در تو نیست § Mz || ترا Mz §
 E Ü : E Ü Ms | ترا E Ü Mz ~ پیش آید § || در خزی Mz § : در خیزی
 E Ü Ms || 73 و چون دیدی داهیه § Mz Ms : و جو آن واهیه Ü ، چون واهیه
 دشواری E || 74 واهیه E § Mz Ms : داهیه Ü || 75 غوغای افتد E Ü § Ms :
 - Mz || غل E Ü Mz Ms : علی § || تشویشی E Ü Mz Ms : سودای § ||
 دست Mz Ms § : - E Ü || کینه E Ü Mz Ms : + خصصا در غارت رفات که
 عظامی می باشد آفات § || 76 نمودن Ü Mz Ms : کردن § - E || ربودن Ms
 E Ü Mz : در ربودن § || تن E Ü Mz Ms : - §

E U : S U 87 Ms - E U S : ...
 Ms - E S : Ms 85 E U - E U : Ms ...
 ... (Ms -) : Ms ...
 E U : Ms 84 E U S : Ms ...
 : E U Ms Ms 81 : E U Ms Ms : E U Ms Ms :
 از E U Ms Ms 80 : E U Ms Ms :
 78 Ms Ms Ms : Ms Ms Ms :
 77 Ms Ms Ms : Ms Ms Ms :

باطن عشاق مشتاق ای پسر جرگه باد
 وارو الهام را کز تیب زنی می رسد
 هر سری ز حاله با آینه بخنده درگاه باد
 خان هر کس در حضور نور حق آگاه باد

(رمل) تیسر

87

تیرت آینه که در آینه جانان تیرت آینه
 (رمل) فرد

84 از کجه من ارنما بستند و خلیفه بدوست رساند و تیرت آینه کوه
 تا سه بنده مهوش کند و خیر سه خیرین کند و بانگی آمد و بنام
 81 برین بسی راهی و در هر قدم خاهی و چینی در حساب آن حدی
 ؛ اوست ؛ عبارت از و تیری بود ؛ ستر قدسی خندی بود ؛
 78 مطایع ؛ پس عشقت که این صفات در اوست ؛ لایح امیر مطایع
 ؛ اولاد ؛ و اگر بر آید زان در وی تیرت آینه ؛ شاه شجاعی ؛
 امیری باشد با تیرت آینه که اگر قدم پند خط شود ؛ و چون طوقان پیش آید بط

101 و در راه رسیده و 103 در راه دور : U و E جود رسیده و 103 در راه دور
 از 106 در راه دور : U و E جود رسیده و 106 در راه دور : U و E جود رسیده و 106 در راه دور
 در 107 در راه دور : U و E جود رسیده و 107 در راه دور : U و E جود رسیده و 107 در راه دور
 در 108 در راه دور : U و E جود رسیده و 108 در راه دور : U و E جود رسیده و 108 در راه دور
 در 110 در راه دور : U و E جود رسیده و 110 در راه دور : U و E جود رسیده و 110 در راه دور
 در 112 در راه دور : U و E جود رسیده و 112 در راه دور : U و E جود رسیده و 112 در راه دور
 در 114 در راه دور : U و E جود رسیده و 114 در راه دور : U و E جود رسیده و 114 در راه دور

در راه دور رسیده و 103 در راه دور : U و E جود رسیده و 103 در راه دور
 در راه دور رسیده و 106 در راه دور : U و E جود رسیده و 106 در راه دور
 در راه دور رسیده و 107 در راه دور : U و E جود رسیده و 107 در راه دور
 در راه دور رسیده و 108 در راه دور : U و E جود رسیده و 108 در راه دور
 در راه دور رسیده و 110 در راه دور : U و E جود رسیده و 110 در راه دور
 در راه دور رسیده و 112 در راه دور : U و E جود رسیده و 112 در راه دور
 در راه دور رسیده و 114 در راه دور : U و E جود رسیده و 114 در راه دور

کیستی ، و بنسبت با این حضرت جیستی ، ای مانده از رحمتِ حق جدا
 أَيْحَسِبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى (۳۶ / ۷۵) اَوَّلَتْ حَدَاتٌ ،
 117 وَاخْرَتْ خَبَثٌ وَدَرْمِيَانَهُ عَبَثٌ ؛ چند ازین تندی ، تا یکی چنین
 کندی ؛ هم اکنون در گور نهی قدم ، با خود نه جان بینی و نه دم ، و سودی
 ندارد ندم ، گویند ای زایندهٔ عدم ، کجاست این خیل و حشم ، که
 120 عاصی بانی و عور ، جواب گویی از گور

شعر (رمل)

ای که تو مغرورِ بخت و دولتِ فرخندهٔ
 خواجهٔ صاحب سریر و مفرشِ افکندهٔ
 123 یا که خورشیدی، بصورتِ یا که جمشیدی بحسن
 یا چو زهره چهره داری یا چومه تابندهٔ
 یا کمالاتی که گفتی جمله را در یافتی
 یا مراداتی که جستی جمله را یابندهٔ
 یا چو قیصر هست بر سر تاج و افسر مر ترا
 یا که چو عیسی مریم تا قیامت زندهٔ

115 با EÜ : — § || با ای Ü § : بن E || 118 با خود EÜ : تا خود § ||

119 و حشم §Ü : حشم E || که EÜ : — § || 120 گویی Ü § : گوی E ||

119 شعر § Ü : بت E ||

ترتیب ابیات : 122 — 130 EÜ : 122 — 123 124 125 126 — 130 §

123 a خود شیدی، § : خرسندی EÜ || جمشیدی EÜ : خود شدی EÜ ||

یا چومه Ü § : تا چومه E || 124 b تابندهٔ Ü E : پابندهٔ §

124 b چو Ü § : چون E

- 126 یا گزوفی چون سکندر ملکِت روی زمین
یا چو فارون صد هزاران مال و گنج آکنده
گرچه شدادی ولیکن نیستی ایمن زمرگ
هیچکس گفتست با تو تا ابد پاینده
آسمان چون ابر نیسان بر تو گریانست وزار
آن زمان کز غفلت خود همچو کل در خنده
چند ازین بادِ بروت و آتشِ سودای دل
129 خاكِ بی آبی و ازگه با دماغِ کنده
گر امیری هم بمیری پیر انصاری بدان
خواجگی از تو نزیید سر بنه چو بنده

(Devamı var)

126 b گنج E Ü : ملک § || 127 a نیستی § : میشوی E میشود Ü ||
128 a و E : Ü § || 129 a چند ... دل E Ü : آتش سودای دل چند ازین
و باد بروت § || 130 a بمیری، § E : نمیری Ü || b چو E Ü : چون §